

**ЗАЙМЕННИКИ ЯК ЗАСІБ ЕКСПЛІКАЦІЇ АВТОРСЬКОЇ
ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ**
(на матеріалі економічних праць Івана Франка)

Проаналізовано семантичну структуру та з'ясовано функціонально-стилістичне й комунікативне навантаження займенників я та ми в наукових економічних текстах Івана Франка.

Ключові слова: семантична структура, займенники я і ми, функціонально-стилістичне навантаження, комунікативне навантаження, економічний текст Івана Франка.

Высоцкая З.И. Местоимения как способ экспликации авторской индивидуальности (на материале экономических работ Ивана Франко). *Проанализирована семантическая структура и определена функционально-стилистическая и коммуникативная нагрузка местоимений я и мы в научных экономических текстах Ивана Франко.*

Ключевые слова: семантическая структура, местоимения я и мы, функционально-стилистическая нагрузка, коммуникативная нагрузка, экономический текст Ивана Франко.

Vysotska Z.I. Pronouns as means of author's individuality (based on Ivan Franko's economic text). *The semantic structure functional and stylistic and communicative load of pronouns I and we in Ivan Franko's in economic science texts are investigated.*

Keywords: semantic structure, pronouns I and we, functional and stylistic load, communicative load, Ivan Franko's economic text.

Відомо, що з-поміж численних засобів оформлення міжособистісних, комунікативних відношень у текстах різної тематичної та жанрової належності (зокрема й у зразках наукового економічного дискурсу) найбільшу активність виявляють займенники.

Серед так званих «єгоцентричних мовних одиниць», до яких належать власні імена, лексичні і граматичні засоби, зорієнтовані на передавання думок людини про себе, першість належить займенникові я [6: 59]. Поширена думка, що використання цього займенника в сучасних текстах наукового стилю порушує норми української мови. Тому актуально, на наш погляд, проаналізувати, наскільки ця тенденція простежувалася в наукових текстах Івана Франка і встановити ступінь її співвіднесеності із суб'єктивними чинниками наукової творчості.

Різні аспекти проблеми вживання особових займенників у наукових текстах з'ясовано у працях Е. Бенвеніста, В.В. Виноградова, Л.С. Виготського, В. фон Гумбольдта, В.А. Гурєєва, А.П. Коваль, О.М. Пешковського, Г.К. Сиздикової, О.Н. Селіверстової та ін. дослідників. У них, зокрема, відзначено, що безпосередніми експліцитними виразниками присутності автора в тексті є займенники І особи однини і множини. Їх традиційно в лінгвістиці розглядають як категорію, що виражає «різноманітні відношення того, хто говорить і думає, до того, про що він говорить і думає» [8: 154].

Ще В. фон Гумбольдт зазначав, що займенники мають бути первинними в будь-якій мові й «уявлення про те, що займенник найбільш пізня частина мови, неправильне. Уявлення про суто граматичне заміщення імені займенником підмінює глибшу мовну сутність. Головною, звичайно, є особа самого мовця, що перебуває в постійній єдності з природою і не може не протиставляти останній і в мові свого я» [5: 113–114].

Численні дослідження особливостей особових займенників засвідчують різноманітність їх функціонально-семантичних характеристик, які, безперечно, позначаються і на їх використанні в наукових текстах. Так, іноді вказують на «двоаякість» особових займенників, яка полягає в їх здатності виступати то з конкретним, речовим, то з узагальненим значенням [9: 11].

Займенник 1 особи однини має найбільший семантичний потенціал для передавання суб'єктних смислів. Лексико-граматичні властивості цього займенника забезпечують його функцію авторизувального засобу в тексті. Наприклад: *Я знаю примір, де за одну стяту вільху ... ті люди, крім заплачених кар, сиділи одно 14, а друге 21 день в арешті* (І. Франко: Т.1: 84); *Ся карточка дуже цікава, і я подаю її дослівно, викинувши дати і назву стражника...* (І. Франко: Т.1: 85); *Я переглянув ті письма і побачив ось що...* (І. Франко: Т.1: 84); *Якось-то, порядкуючи нагуївські громадські папери, я наткнувся на спорий зв'язок розпоряджень дрогобицького староства до нагуївського начальника громадського...* (І. Франко: Т.1: 83); *Отже ж, мені бачиться, що заведення гуртових фільварків поперед усього мало би той добрий наслідок, що дало би можливість більшому числу людей працювати на своїм ґрунті* (І. Франко: Т.2: 219). У проілюстрованих фрагментах займенник я називає автора тексту, експлікуючи сему «активної особи». Незважаючи на фактичну відсутність автора тексту в конкретний момент комунікації (читання тексту), особовий займенник 1 особи однини актуалізує суб'єктний компонент висловлювання, а саме автора, який говорить у конкретний момент читання написаного ним тексту. Тобто, у тому акті мови, де я позначає мовця, останній виражає себе як «суб'єкт», і немає іншого об'єктивного свідчення ідентичності суб'єкта, ніж те, яке він подає у такий спосіб сам про себе [1: 296].

В економічних текстах І. Франка спостерігаємо використання «чужої мови». Це визначає особливості контекстної семантики особового займенника я, який у такому разі називає суб'єкта мови, що не збігається в конкретному текстовому фрагменті з автором. Наприклад, ось що пише він у вступі до свого обрахунку: *Я чоловік жонатий, у мене четверо дрібних дітей, значить, родина зложена з 6 голів. Працюю при одній з тутешніх щоденних газет ...* (І. Франко: Т.1: 9). У таких фрагментах контекстна семантика особового займенника 1 особи однини співвідносна із семантикою особового займенника 3 особи. І для автора тексту, і з погляду читача «я» набуває значення «він». Автор тексту залишається осторонь, він є лише спостерігачем чи виразником інформації. Його власне «я» не актуалізується, а заступається на я суб'єкта висловлювання. Це дає підстави говорити про текстову присутність «я»-референта.

Активізація суб'єктного компонента висловлювання за допомогою займенника я, на наш погляд, є найбільш спеціалізованим і прямим вираженням мовної особистості. Тому в межах текстової комунікації читач стає

комунікантом не тільки «я»-автора («я»-адресанта), але і «я»-референта, за допомогою якого автор активізує увагу свого «співрозмовника», залучаючи до наукової комунікації інших учасників — очевидців. Включенням «я»-референта у процес комунікації автор досягає більшої впевненості. Називаючи персонажів за допомогою займенника *я*, автор наукового дослідження у такий спосіб переносив їх у реальний час текстової комунікації, надаючи їм такої ж текстової активності, яка притаманна і йому самому.

У сучасній українській мові значення займенника *ми* не апелює до множинності мовців (*ми* — це не декілька *я*), а вказує на групу осіб, серед яких знаходиться і мовець. На підставі аналізу семантичної структури займенника *ми* В. Хімік стверджує: «архісема *особа* взаємодіє із семою множинності, ... унаслідок чого виникає не звичайна плюралізація осіб, а обширна полісемічність «ми»: «я + х», або варіювання вираження сукупності осіб, що включає мовця» [11: 16].

Постійною диференційною семантичною ознакою займенника *ми* є адресант, або мовець, а змінною — адресат. Семантика займенника *ми*, яка актуалізується в тексті, поєднує в одній вербальній формі двох учасників комунікації: адресанта й адресата. За бажанням автора в конкретний момент текстової комунікації відбувається отождоження «я»-адресанта з «він»-адресатом. Результатом стає «ми»-колективне, семантичні варіанти якого залежать від семантики змінного компонента «він». В.В. Виноградов у зв'язку із цим говорив про зміну суб'єктних форм: «У смисловий стрій ніби залучаються всі «співрозмовники»: і «ви» читача, і «ми» автора. Але, вникаючи у синтакматику словесного руху, легко помітити, що цілковитого поширення символіки мови на кожну людину, на «нас із вами» немає» [3: 150].

Простежмо значення займенника *ми* в економічних текстах І. Франка.

Як і в сучасній українській мові, постійним компонентом семантичної структури займенника *ми* є «я»-мовця, «я»-автора, що, з одного боку, слугує основою для розгляду займенника *ми* як одного із засобів авторизації, а з іншого — є відправним пунктом вивчення контекстних трансформацій перемінного компонента семантичної структури займенника.

Традиційним для наукового стилю викладу є вживання займенника *ми* в авторській мові в значенні «автор» (так звана «формула скромності», або «авторське ми»). У такому разі семантична структура займенника має такий вигляд: *ми* = «я»-автора: *Правда, се дійсно одна з найголовніших причин нужди, і ми дуже вдячні чесному авторові за хорошо оброблений виказ сих тягарів* (І. Франко: Т.1: 13); *У вступній статті попереднього номера «Pracy» ми висловили свою думку про солідарність між робітниками як про основу і кінецьну запоруку поліпшення їхнього життя* (І. Франко: Т.1: 15); *З той-то причини в систематичнім викладі основ суспільної] економії ми не могли давати надто широкого місця вислідам про нинішній лад...* (І. Франко: Т.1: 30).

Отже, функціонування займенника *ми* в значенні *я* характерне для української наукової мови ХІХ ст. Семантична структура займенника в цьому разі однокомпонентна: адресант (автор), номінуючи себе як *ми*, не передбачає присутності іншої особи у певний момент комунікації, він викладає власні думки, дії, оцінки, спостереження тощо: *ми дуже вдячні авторові, ми висловили свою думку* та ін.

Поширене також уживання займенника І особи множини в контекстних ситуаціях, коли змінний компонент можна охарактеризувати як «узагальнений адресат», співвідносний із сучасниками автора, тобто *ми* = «я + узагальнений адресат»: *Жінок, як ми бачимо, числить виказ 9235* (І. Франко: Т.1: 47); *Далі ми побачимо ще кращі цяцьки* (І. Франко: Т.1: 56); *Із сказаного вище ми вже знаємо, що є робітники, які працюють фізично (таких найбільше)...* (І. Франко: Т.1: 68). У таких випадках вживання займенника *ми* можна говорити «про поступове усунення слухача, точніше: про поступову «асиміляцію» його з автором» [3: 160].

Іноді контекст дозволяє конкретніше визначити другий компонент семантичної структури займенника *ми*. У багатьох висловленнях, формульованих І. Франка семантику займенника декодуємо так: *ми* = «я + ті, хто є учасниками, очевидцями подій». Пор.: *тоді тільки ми побачимо, що цими воротами входять цілі довгі ряди чорних, напівголих, одягнених в найогидніше лахміття людей...* (І. Франко: Т.1: 53); *Це називається поступом, а пани капіталісти, з гордістю б'ють себе в груди, ніби говорячи: «Це наша справа; ми чинимо цей поступ...»* (І. Франко: Т.1: 76); *...ми платили би вправді протягом 40 літ по 2 423 993 з[л.] р[инських] і, крім того, ще деякий невеличкий додаток на заряд, – та й годі* (І. Франко: Т.1: 107). Автор також об'єднує себе з людьми, які були учасниками тих подій, із народом: *Поділ ґрунтів доводить нас до загуби; дозволення ділити ґрунти немов умисно вудумано на нашу загладу* (І. Франко: Т.1: 201); *ми не привикли ще до самостійних підприємств...* (І. Франко: Т.1: 202); *Ми так вже привикли до того вічного остуджування наших і зовсім не гарячих надій...* (І. Франко: Т.1: 210); *Мов на морозі, сидимо ми, скулившись, глядимо безучасно на світ божий і на себе...* (І. Франко: Т.1: 210).

У наукових текстах можливі різні варіанти контекстної семантизації змінного компонента, що позначається на семантичній структурі займенника І особи множини. Це, у свою чергу, дає змогу розглядати більш детально семантичні варіанти змінної як індивідуально-авторські, тематично і конкретно обумовлені.

Одним із семантичних варіантів змінного компонента займенника *ми*, зумовлених комунікативною природою тексту загалом і наукового тексту зокрема, є позначення ним читача, тобто *ми* = «я + читач цього тексту»: *Втім прелімінарі особливо цікавий для нас відділ доходів...* (І. Франко: Т.1: 138); *Особливо цікаві будуть для нас дві послідні позиції: екзекуційна належитість і проценти відволок залягаючих податків* (І. Франко: Т.1: 152); *Перед нами найновіший звіт промислового інспектора п. Навратіла про стан галицької і буковинської промисловості за інспекційний 1890 рік* (І. Франко: Т.1: 245). Визначення семантичної структури займенника *ми* у такий спосіб підтверджує діалогічність наукового тексту. Автор переконаний, що текст буде прочитаний. Звернення до потенційного адресата (читача) у формі *ми* сприяє активізації його уваги.

У науково-економічних текстах І. Франка спостережено посилення різни джерела у формі цитування прямої мови: *Усі ми відчуваємо, що край наш хворий», – продовжує п. Щепановський* (І. Франко: Т.1: 24). *Ми*, яке супроводжуване коментарем автора, не має у своїй семантичній структурі

компонента, що складається з ми і «я»-автора. Коректніше в цьому разі говорити про кореляцію *ми* – *вони*. Контекстне вживання займенника *ми* маркує персонажа, який говорить у певний момент часу і введений у процес комунікації за бажанням автора.

Залежно від вектора розгляду займенник *ми* може позначати адресата (для автора тексту, що включає його у розповідь) або ж адресанта (для читача, реципієнта). Тому вважаємо за доцільне акцентувати комунікативно-ситуативне значення займенника 1 особи множини, що поєднує адресанта (автора) та адресата (читача) висловлювання.

Семантичні варіанти сукупного суб'єкта, вираженого займенником *ми*, у розглядуваних економічних текстах засвідчують дві групи значень зі спільною семою: *ми* – колективне і *ми* – індивідуальне. Відсутність одного з компонентів у семантичній структурі лексеми зумовлює багатозначність займенника: *В нашому скороченні ми намагалися не поминути жодної важливої деталі, жодного ширшого узагальнення...* (І. Франко: Т.2: 33); *На жаль, цим єдиним рецептом, який ми вже, здається,десь читали раніше, закінчується уся мудрість програми щодо дрібної власності* (І. Франко: Т.2: 142).

Аналіз семантичної структури займенників *я* і *ми* в науково-економічних працях І. Франка виявляє різнотипність функціонально-семантичної реалізації займенника *я*. Зокрема, констатуємо подвійний характер семантичних властивостей займенника, здатного відображати дві сутності однієї особи – спостерігача (суб'єкта сприйняття) і діяча (суб'єкта діяльності, у тому числі мовномисленневої). Щодо лексеми *ми* встановлено, що її багатозначність зумовлена лінгвальними (функціонально-стилістичними, текстовими) та екстралінгвальними (індивідуально-авторськими) чинниками. Наявність у семантичній структурі займенника *ми* постійного компонента, який позначає мовця, автора тексту, доводить його функціональність як одного із засобів авторизації в наукових працях Івана Франка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 448 с.
2. Бирюлин Л.А. О лингвистических аспектах модальности // Сопряженность глагольных категорий / Л.А. Бирюлин. – Калинин, 1990.
3. Виноградов В.В. О языке художественной прозы: Избр. труды / В.В. Виноградов – М. : Наука, 1980. – 360 с.
4. Выготский Л.С. Мышление и речь / Л.С. Выготский. – М. : Лабиринт, 1996. – 416 с.
5. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт – М. : Прогресс, 1984. – 398 с.
6. Гуреев В.А. Языковой эгоцентризм в новых парадигмах знания / В.А. Гуреев // Вопросы языкознания. – 2004. – № 2. – С. 57–67.
7. Кожина М.Н., Рычкова Н.В. Выражение связности как критерий внутрителиевой дифференциации научной речи // Функциональные разновидности речи в коммуникативном аспекте: [межвуз. сб. науч. трудов] / М.Н. Кожина, Н.В. Рычкова. – Пермь, 1988. – С. 16–27.
8. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении / А.М. Пешковский. – М., 1956. – 512 с.
9. Сыздыкова Г.К. Обобщенно-личность в семантике предложения предложения русского языка (на материале пословиц): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Г.К. Сыздыкова. – Алматы, 2004. – 30 с.
10. Франко І. Зібрання творів у 50 томах: Наукові праці. Т. 44. Кн. 1; Кн. 2. / І. Франко – К., 1984.
11. Химик В.В. Категория субъективности в современном русском языке (эгоцентрический потенциал субъектных компонентов высказывания): Автореф. дисс. ... докт. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / В.В. Химик – СПб, 1991. – 33 с.